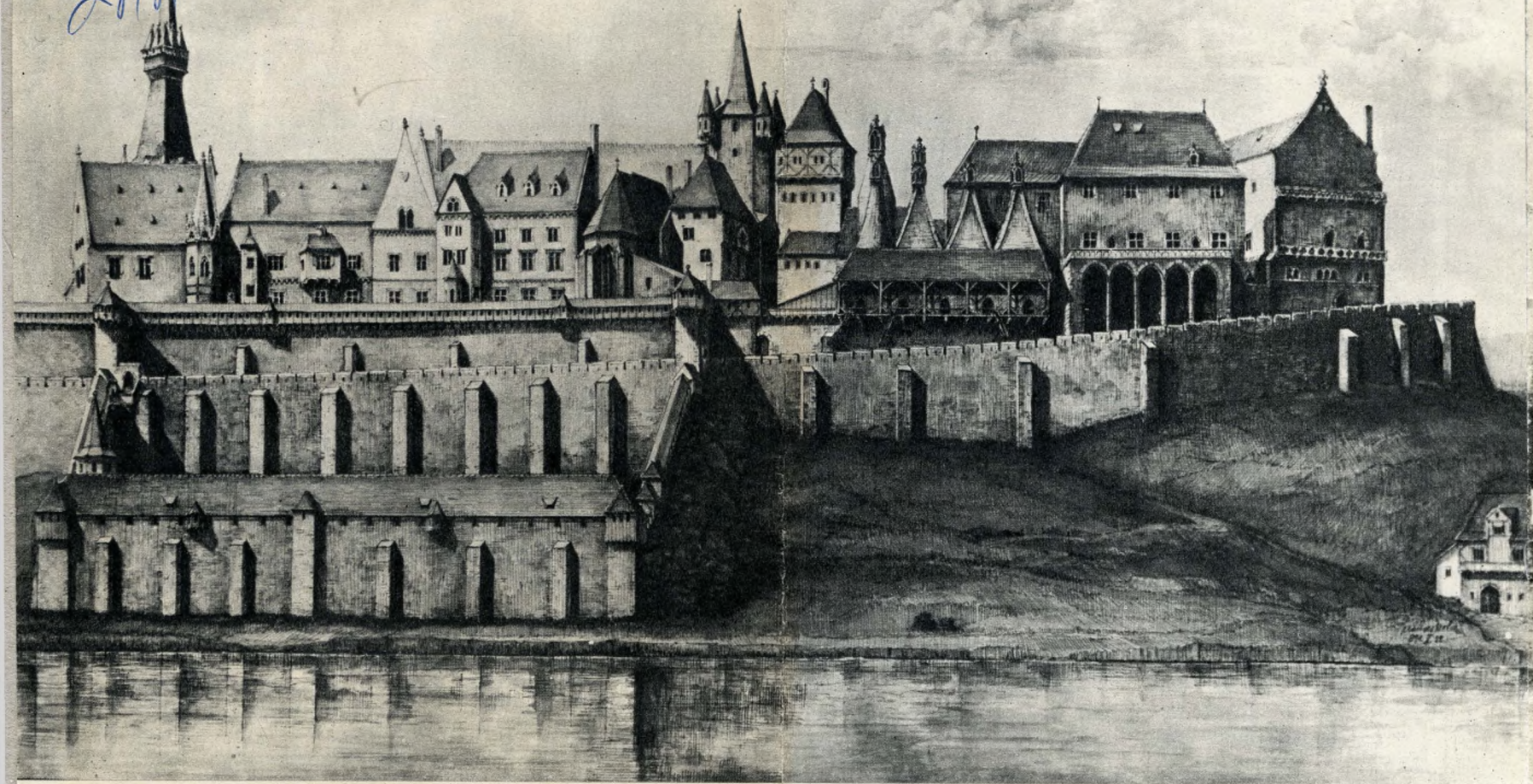

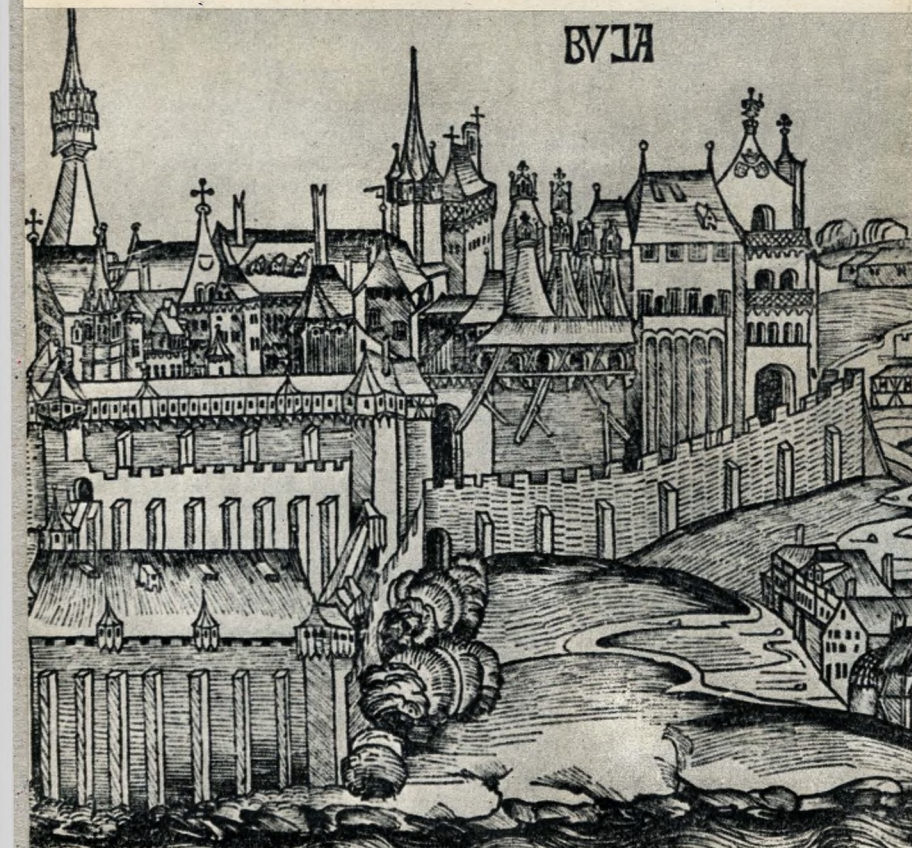
248

A budavári palota a XV. század végén — a szerző feltételezése szerint (makett-fotó)

A középkori budai várpalota képeinek rekonstruálási kísérlete

Metszet a Schedel krónikából (részlet)

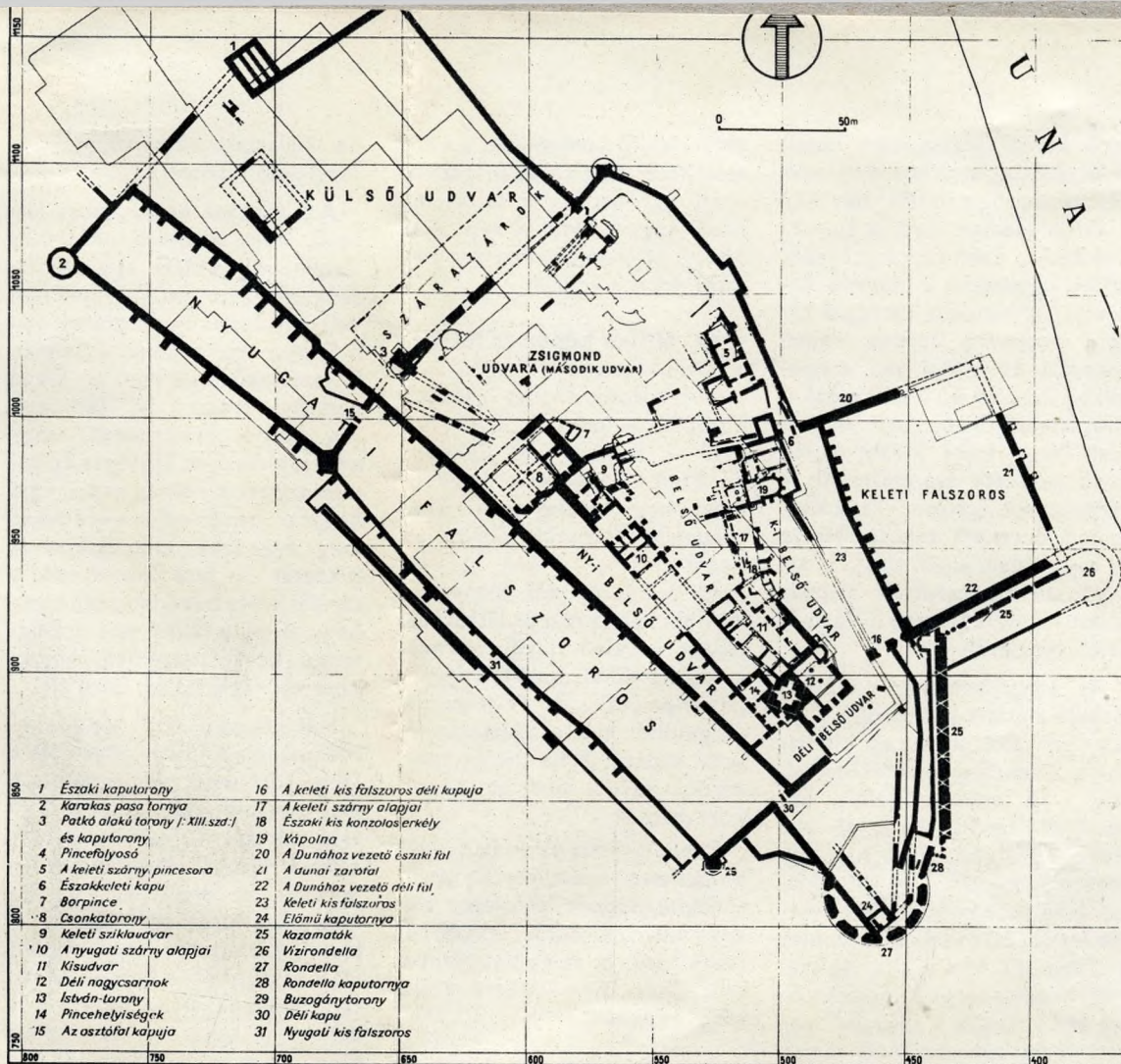
Erhardt Schön metszete (részlet) 1541

A közel másfélszáz évig tartó budavári török megszállás utolsó ostromakor, 1686-ban a középkori királyi palotát annyira rommá lőtték, hogy jóformán semmi nyoma sem maradt a magyar királyok által épített, lakott és oly sok korabeli szemtanú által csodálatos szépnak tartott palotából. Szétrombolásával egyidejűleg fordult felé a tudományos érdeklődés. Az első rekonstrukciós leírások a XVIII. század elejéről valók, és több-kevesebb megszakítással bár, de a mai napig is tartanak. A források alapján számtalan leírása és korabeli ábrázolása is van a középkori palotának, mégis az az igazság, hogy százszázalékos pontossággal ma sem tudjuk, hogyan is nézne ki egy mai fényképen — ha még állna.

Így tehát nem mondhatjuk azt, hogy a XVI. század közepéig teljesen kiépült, a török idők előtti palotát minden részletében ismerjük. A korábbi Anjou-kori építkezésekről pedig még kevesebbet tudunk, a kezdeményező IV. Béla király építkezéseiről már alig valamit. S még az is erősen vitatott szakmai körökben. Kevesen foglalkoztak a palota képének rekonstrukciós ábrázolásával. Csak a korabeli képek, metszetek ismeretesekek, melyeknek hitelessége — nagyjából — vitatható.

Az 1686. évi pusztuláshoz hasonló kép tárult a szemlélő elé 1945-ben. A szovjet csapatok által felajánlott megadást figyelembe se vevő, a dühtől elvakult náci védekezés ismételt ezernyi emberi lét és anyagi javak értelmetlen pusztulását okozta. E pusztulás azonban némi kárpótlást is nyújtott. A romhal-

A palota alaprajza (Gerevich László ásatásai nyomán)

mazzá vált újkori palota helyén megindulhatott a régészeti ásatás. Az ásatások alkalmával fellett középkori falmaradványokról pontos térkép készült. Ez a térkép a régi palotaegyüttesről kb. 65—75%-os alaprajzot adott.

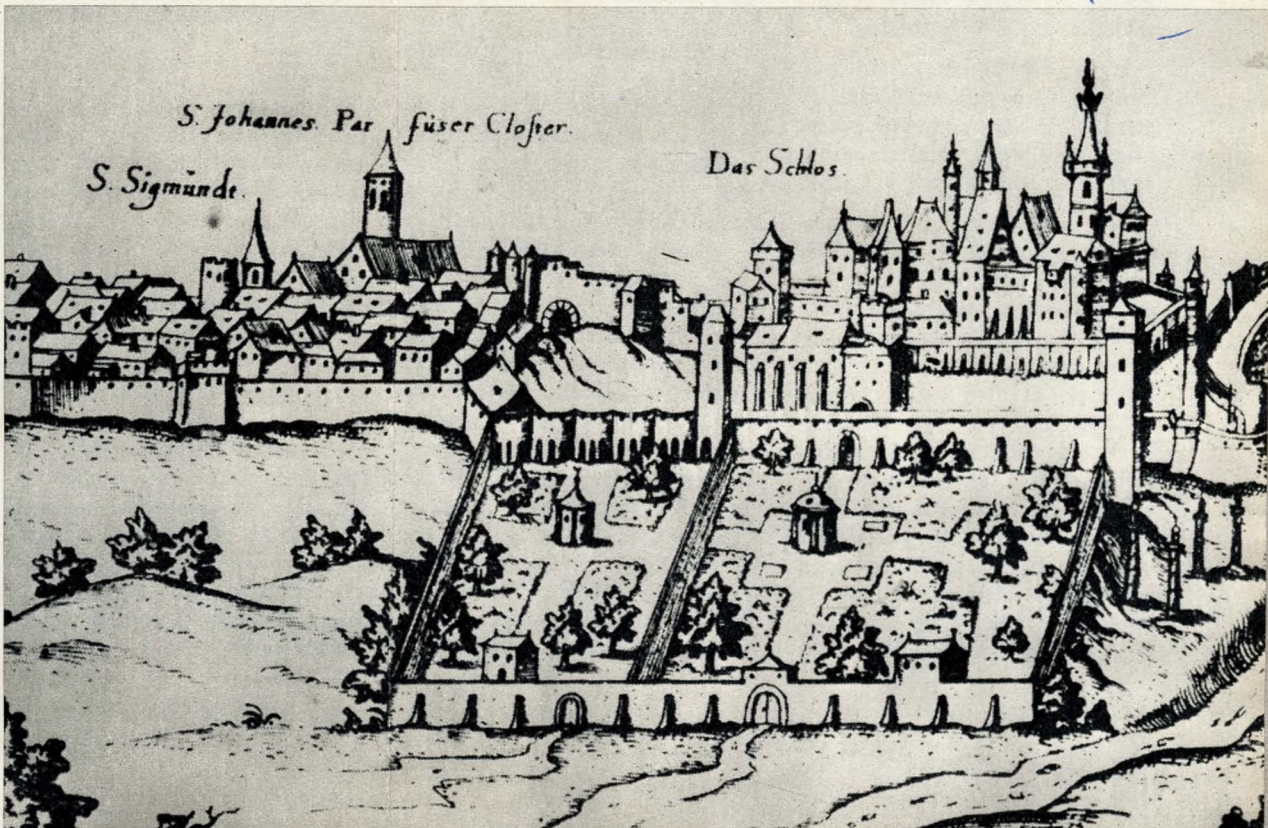
Az eddig ismert legrégebbi kép a Schedel krónikából való; ez „Világkrónika” címmel jelent meg a könyvnyomtatás hajnalán, 1493-ban. De a kép már az 1470-

es években elkészült. A kép megrajzolása és a könyv megjelenése között eltelt idő az akkori utazási nehézségekkel és a kezdetleges nyomdatechnikával magyarázható. Ez a kép nem Buda ostromát ábrázolja, mint általában a későbbiek, hanem magát a várost. Főhangsúlyval a palotaegyüttest mutatja, amely a XV. századi Közép-Európa egyik leghíresebb épülete volt. Ha arányaiban nem is, de az

épületek sorrendjében, helyzetük fekvésében, sőt apró részleteiben is annyira egyező az ábrázolás az ásatási térkép adataival, hogy feltétlenül arra a következtetésre jutunk: rajzolója a helyszínen volt és egy nézőpontból rajzolta a palotát.

Az előbbi képet igazolja az utána megjelent 1541. évi E. Schön-féle metszet is. Ez azonban már nem egy nézőpontból készült. A képen a paloták aljában

Siebmacher rézkarca (részlet)

levő kertfal legészakibb oldala is látszik, ugyanakkor a paloták déli oldala úgyszintén, sőt még a keleti oldalán levő, a Dunáig érő falak is. Ezen a két legrégebbi képen ugyanazok a tornyok láthatók. (A képeken szereplő három magasabb torony római számmal és nyíllal van megjelölve.) Az első (I.) a déli oldalon álló István-torony. Az elnevezést Nagy Lajos király István nevű öccsétől származtatják a történészek, építése tehát a XIV. század derekára tehető. Helye és négy oldalú hasáb alakja miatt pontosan azonosítható: alapfala a mai napig is látható a Vármúzeum területén.

Az István-toronytól északra látható a másik két torony. A II. számmal jelölt a sarkain kis fiatornyokkal, hegyes tetősíkkal, míg a III. számmal jelölt, ún. kontyolt tetőszerkezettel van fedve. Ez utóbbit E. Schön úgy ábrázolja, mintha a nyugati oldalon levő vaskosabb épület tetején lenne. Ez a vaskosabb épület a Zsigmond király által építtetett Csonka-torony. Feltehetőleg azért viselte a „csonka” nevet, mert sohasem volt ácsolt tetőzete, ellentétben a többi épülettel. A Schedel-metszeten látható, hogy az István-torony közel azonos vastagságú lehetett a másik két torony is, csupán a toronysisakok méret- és forma különbségéből, valamint a nézőpontból adódóan látszanak kisebbnek.

E. Schön képén és az erről másolt J. Siebmacher-képen még egy negyedik, karcsúbb építmény is látható. Nos, ez a toronynak vélt építmény a Schedel-metszeten is szereplő, a középtájon levő konyha, vagy sütőde legmagasabb kéménye, cifra, götikusan faragott kéménytoldalékkal. Vagyis nem torony.

Ha az előbbi két képen levő épületeket összevetjük az alaprajzzal, akkor rájövünk arra, hogy az épületek majdnem mindegyikét el tudjuk azon helyezni.

W. Dilich képe már nem mindenben követi az alaprajzot, bár egészében elég jól ábrázolja Budát. A törökök megszállta Budát nemigen lehetett szabadon rajzolni, kémkedés gyanúja miatt. Így csak az emlékezet, vagy a legjobb esetben egy titokban készített vázlat lehetett a kép alapja, amit a rajzoló otthon készített el és úgy adta át a metszőnek. Persze, ez nem lehetett olyan pontos, mint a helyszínen készült kép. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a török életnek megfelelően építkeznek,

vagy esetleg rombolnak, a közel másfélszáz évig tartó megszállás alatt, úgy nagyon is feltételezhető, hogy a későbbi kép — ha hiteles is — már mást fog mutatni, mint a korábbi.

W. Dilich képén is látható a Csonka-torony tetején levő kisebb torony. De itt már nem közepén — mint E. Schön képén —, hanem kissé délebbre áll. Ezen a képen már érzékelni lehet, hogy esetleg ez a kisebb torony a vaskosabb mögött áll. Tehát nem a tetején van. De erről a képről már hiányzik a korábbi képeken még látható, az északi oldalon levő csarnokszerű hatalmas épület, vagyis a „Friss-palota”. A Friss-palotát Zsigmond király építtette és azért kapta a „Friss” nevet, mert később épült, mint az Anjoukori paloták.

Ebben a Friss-palotában, vagy a mellette épült toronyban a törökök lőport tároltak, ami egy villámcsapástól felrobbant (1578-ban), és az épület rombadőlt. Ezért nem látható a későbbi képeken.

Siebmacher képe — melyet, az E. Schön-féle képről másolt — az István-torony sarkain levő fiatornyokat is feltünteti, (amelyek ténylegesen megvoltak) bár ezek a kis tornyok az eredeti rajzon nincsenek. A Csonka-tornyot pedig nem úgy rajzolta, mint E. Schön, mert a kisebb torony itt már különállóan látszik, vagyis nem a tetején, hanem mögötte áll. Mind-eből az valószínűsíthető, hogy Siebmachernak tudomása volt az E. Schön-féle képen levő téves ábrázolásokról.

A XVI—XVII. század folyamán a tűzérőség erősen fejlődött. Így a korábban épült magas tornyok — melyek a nyíl és a számszerű használatok még előnyt jelentettek, mert ezekből a tornyokból hatásosabban lehetett lőni — a későbbiek során veszélyesek a védőkre, mivel az erős tűzérőségi tűzben ezek a magas tornyok ledőlhetnek. A veszély csak fokozódik, ha ezek a tornyok a vári falakon belül helyezkednek el, mint esetünkben is. Ezért ezeket a magas belső tornyokat lebontották; ezért nem látható már a XVII. század végén készült budavári képeken a másik két torony. Csupán az István-torony áll az utolsó ostromig, mely a körülötte levő épületektől aránylag jól védetten a figyelő-torony szerepét is betölti. Csak a korábban magasan kiálló díszes sisakját cserélik le egyszerűbb,

de hadászati céloknak jobban megfelelő tetőzetre.

Az ásatási alaprajzon látható, hogy a belső udvart és Zsigmond udvarát egy szárazárok (szagatott vonallal jelölve) választja ketté. A szárazárok déli oldalával egyvonalban és annak folytatásaképpen egy, a Duna partjáig levezető fal (kortina) van. Ebből érzékelhető, hogy ennek a résznek egységes építészeti tervezés volt az alapja, úgy, hogy a belső udvar védelmét még egy árok kiépítésével is fokozták; az árok közvetlenül a zárófal előtt húzódott. Sejtethető, hogy ennél a falnál volt a Zsigmond korát megelőző Anjoukori vár legészakibb zárófal.

Feltételezzük azt, hogy a Schedel krónika képének rajzolója a Duna-part pesti oldalán állott, a mai Lánchíd déli oldalán levő árboctorony környékén, amikor a képet rajzolta. Ha ebből a nézőpontból, az ásatási alaprajz felhasználásával centrális szerkezettel (térlátattós ábrázolással) mi is elvégezzük a kép kialakítását, rájövünk arra, hogy a két torony — tehát az északkeleti (II. sz.) és az északnyugati (III. sz.) — csakis a szárazárok mellett állhatott, mégpedig úgy, hogy az északnyugati féltoronyttesttel az árokban állt, vagyis a zárófal elé kiszögellő, külső-saroktorony volt, míg az északkeleti, azaz a Duna felé eső torony a zárófallal egy síkban helyezkedett el, tehát belső saroktorony volt, kiszögellés nélkül.

Hogy ez a két torony létezett, azt a két legkorábbi metszet kétséget kizáróan igazolja. Mindkét képet a helyszínen rajzolták, közel 70 év különbséggel, így tévedésről szó sem lehet. A toronysisakok formáinak hasonlósága jól bizonyítja, hogy mindkét képen ugyanazok a tornyok láthatók.

Szükséges még megemlíteni, hogy az északkeleti oldalon levő (II. sz.) tornyot több kutató a várkápolna tornyának véli. Sokszor idézik a korabeli szemtanúk leírásait — de ezen idézetek között egy sincs olyan, mely kimondottan a kápolna tornyát említené; holott sok tornyot pontosan és aprólékosan leírnak. Ebből sejtethető, hogy vagy nem volt ilyen torony (ami a középkori Magyarországon általános a várkápolnák esetében), vagy csak egy jelentéktelen méretű, talán olyan, mint a nyírbátori református templom tornya, amely nem magasabb a templomhajónál, hanem annál alacsonyabb; inkább csak egy

erre engednek. Képeken az alaprajzon a kápolna nyugati oldalán látható alapfalmaradványok.

De az alaprajzon látható és az előbb említett alapfal méretei sem tételnek fel egy olyan erőteljes tornyot, mint ami a Schedel-metszeten látható; továbbá a kápolna előtt feltárt gyengécske alapfal nem a kápolna tengelyében, hanem attól kissé délre van, ellentétben a a Schedel-metszeten szereplő toronnyal, ahol tisztán látható, hogy ez az erőteljes torony az ún. belső udvar legészakibb oldalán áll, tehát a kápolnától jóval messzebb. Így érzékelhető, hogy a feltételezett torony helye nem egyezhet meg a képen látható torony helyével.

A két legkorábbi képen szereplő északi tornyok (II. sz. és III. sz.) alapfalmaradványait hiába keressük az ásatási alaprajzon: nem találjuk. Ha az északnyugati torony helyének némi nyomát látni véljük is a Csonka-torony maradványainak környékén, az északkeletinek semmi nyoma nincs. Ennek oka csak az lehet, hogy a törökök idejében már lebontott tornyok esetleges maradványait is megsemmisítették az újkori barokk palota építésekor; ekkor az új palota pincéit mélyebben alakították ki, mint ahogy az eredetileg a középkorban volt. Így minden maradvány megsemmisült. Ugyanez történhetett a várkápolnából átalakított török dzsámi minaretjével is, mert ennek alapfalait sem tárták fel az ásatás; pedig erről is több korabeli kép és írás bizonyítja, hogy létezett.

Hogy a szóban forgó három torony az 1470-es évekből származó ábrázolásokon már nem az akkori vár sarkain látható, hanem attól beljebb, annak csak a Zsigmond-kori vár- és palotabővítések az okai. Ekkor lépnek túl a korábbi Anjou-kori falakon és építik körül a tornyokat újabb szárnyépületekkel.

Hogy mindezekről jobban meggyőződjünk, szükséges volt a vári alaprajz felhasználásával együtt makett elkészítése is. Az a gondolat vezérelt, hogy ha a makettet a képrajzoló feltételezett helyéről fényképezzük le, s ezt a fényképet összevetjük a régi képpel — ki kell tűnnie, hogy mi volt az, ami valós és mi az, ami téves.

Hogy ez a feltevés mennyire helytálló, döntsék el a fényképek.